

w zakresie znajomości współczesnej, światowej literatury, ale także wykazała zdolności do syntezy i twórczego wykorzystania koncepcji nowej szkoły instytucjonalnej do opisu i diagnozy przebiegu polskiej transformacji. Recenzowana praca na pewno będzie inspiracją do dalszych badań, w tym przede wszystkim studiów empirycznych nad instytucjonalnymi uwarunkowaniami transformacji.

Tadeusz Kowalski
tadeusz.kowalski@ue.poznan.pl

Gavin Kennedy, *Adam Smith. A Moral Philosopher and His Political Economy*, Great Thinkers in Economics Series, Palgrave Macmillan, 2008, ss. 336.

O tym, że myśl Adama Smitha jest ciągle żywa, świadczą liczne publikacje dotyczące jego intelektualnych osiągnięć i idei. Wpisując w wyszukiwarkę książek na stronie Amazon hasło „Adam Smith economics”, otrzymujemy prawie 6000 wskazań książek nowych i używanych, a na zapytanie o wydane po 2006 r. – aż 915. Przyjmując, że część z nich nie traktuje bezpośrednio o tym ekonomście, liczby i tak pozostają imponujące! Są wśród nich książki opisujące w sposób publicystyczny życie i twórczość wielkiego Szkota, takie jak P. J. O'Rourke'a¹ i Jamesa Buchanana² (Difin, 2008), ale też analizujące współczesne problemy gospodarcze w świetle idei Smitha, jak np. Deepaka Lala³ czy Davida Warsha⁴. W ostatnich latach także polscy autorzy poświęcili Smisowi dwie wartościowe pozycje naukowe⁵. W tej drugiej pracy, oprócz omówienia życia i głównych idei A. Smitha, zawarte są krótkie wypisy z jego dzieł, w tym tłumaczenia kilku tekstów. Dotychczas w języku polskim ukazały się *Bogactwo narodów* (PWN, Warszawa 1954 i 2008) i *Teoria uczuć moralnych* (PWN, Warszawa 1989).

W 2008 r. pojawiła się kolejna biografia intelektualna Adama Smitha, autorstwa Gavina Kennedy'ego pt. *Adam Smith. A Moral Philosopher and His Political Economy* (opublikowana w serii „Great Thinkers in Economics”). Celem tej serii jest prezentacja najwybitniejszych umysłów ekonomii – ich życia, twórczości i uwarunkowań historycznych. Dotychczas wydano książki o G. Myrdalu, J. M. Keynesie, A. Marshallu i F. Modiglianin, a inne opracowania dotyczące kolejnych uczonych są w przygotowaniu.

Profesor Gavin Kennedy jest znany polskiemu czytelnikowi z opublikowanych na naszym rynku książek o negocjacjach. W trakcie swojej kariery naukowej zajmował się ekonomiką obrony, ale po – jak sam mówi⁶ – rozwiązaniu Układu Warszawskiego, zrealizował „dywidendę pokoju” i zmienił audytorium z dyplomatów i wojskowych na biznesmenów i przedsiębiorców, którym zaczął wyklądać teorię negocjacji. Po 2000 r. w polu jego zainteresowań naukowych pojawiła się postać Adama Smitha. W 2005 r. opublikował pracę *Adam Smith's Lost Legacy* (Palgrave Macmillan, 2005), a trzy lata później kolejną.

Adam Smith jest człowiekiem, którego biografię trudno przedstawić na dwóch stronach. Była ona raczej uboga, a czas wypełniały mu głównie zajęcia zawodowe: wykłady na uniwersytecie, praca w urzędach państwowych, opieka nad młodym Dukiem Buccleuch w czasie ich dwuletniej podróży po Francji oraz pisanie dwóch dzieł życia. Utrzymywał wiele przyjaźni, ale z ludźmi bliskimi mu intelektualnie i zawodowo – przede wszystkim z kręgów uniwersyteckich, urzędniczych i arystokratycznych. Nie miał tak bujnego życia osobistego jak chociażby J. S. Mill czy J. M. Keynes. Dlatego

¹ *On the Wealth of Nations* (Altantic Books, 2007).

² *Adam Smith. Życie i idee*.

³ *Reviving the Invisible Hand* (Princeton University Press, 2006).

⁴ *Knowledge and the Wealth of Nations* (W. W. Norton & Company, 2006).

⁵ Jerzy Chodorowski *Adam Smith (1723-1790). Życie i dzieło autora 'Badań nad naturą i przyczynami bogactwa narodów'* (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002) oraz Stefan Zabieglik *Adam Smith* (Wiedza Powszechna, Warszawa 2003).

⁶ Wypowiedź dostępna na: www.adamsmithlostlegacy.com.

też w licznych biografiach sprawom osobistym A. Smitha poświęca się zazwyczaj pierwszy rozdział, a potem następuje omówienie jego głównych idei ekonomicznych, filozoficznych i politycznych. Podobnie jest i tym razem. Książka jest podporządkowana prezentacji idei A. Smitha, może jedynie z większym naciskiem na okoliczności, w jakich tworzył, ich wpływu na to, co napisał, ale i czego nie napisał, oraz na percepcję i aktualność jego myśli.

W pierwszym rozdziale Kennedy prezentuje początkowe 29 lata życia A. Smitha. Na 14 stronach wskazuje na najważniejsze osoby i wydarzenia z życia przyszłego profesora. Przedstawia jego rodziców: ojca, Adama Smitha, zmarłego tuż przed urodzeniem syna, prawnika i urzędnika celnego, którego patronami – a potem i syna – byli lord Loudoun i dukowie Argyll, oraz matkę, z którą miał bardzo bliski kontakt i do której pisał czułe listy. Smith edukację rozpoczął w Kirkcaldy Burgh School, następnie kontynuował ją w Glasgow College i na Uniwersytecie Oxfordskim (który go nie zachwycił). Jego karierę akademicką rozpoczęły publiczne wykłady po angielsku (w owych czasach zazwyczaj wykładano po łacinie) z retoryki i filozofii moralnej w Edynburgu, a ostatecznie odjął pracę jako profesor logiki, a potem filozofii moralnej, na Uniwersytecie w Glasgow.

W kolejnych 12 rozdziałach zaprezentowano dorobek Smitha, skupiając się na głównych tematach badań, a ich tytuły to znakomicie dobrane cytaty z jego – ale nie tylko – dzieł. Stąd mamy tak intrygujące, jak: „Tak słabe i niedoskonałe stworzenie jak człowiek” czy „Na początku cały świat był Ameryką”. Autor nie omawia po kolei prac Smitha, twierdząc, że tworzą one jedno kompletne dzieło (*oeuvre*). Dokonuje syntezy i analizy poglądów Smitha m.in. na wymianę na rynku, podział pracy, zasady prawa i rządzenia, zadania państwa, metodę prowadzenia badań. Ta prezentacja wzbogacona jest o interpretacje samego Kennedy’ego oraz jego – często krytyczne – komentarze do interpretacji innych autorów.

Ważną ideą Smitha jest model rynku (model wymiany), który pojawia się w każdej jego pracy: czy to w eseju o języku, czy w *Teorii uczuć moralnych* i oczywiście w *Bogactwie narodów*. Model ten jest dla niego metodą analizy. Kennedy odwołuje się tu do analiz modelu wymiany w interpretacji J. R. Ottesona⁷, prezentuje je, ale zarazem wykorzystuje jako punkt wyjścia własnych komentarzy oraz do zidentyfikowania tego modelu także w *Historii astronomii* i *Wykładach*. Otrzymujemy więc interesującą i momentami zaskakującą analizę modelu wymiany w gospodarce, filozofii moralnej, astronomii, językoznawstwie i jurysprudencji według czterech kryteriów sformułowanych przez J. R. Ottesona: motywującego celu, stworzonych reguł, powszechnego użycia i niezamierzonego skutku systemu działań.

Interesujący jest rozdział „A invisible hand”, choćby z tego powodu, że jest to chyba jedno z najbardziej znanych i ciągle dyskutowanych pojęć użytych przez Smitha. Kennedy omawia w nim metaforę „niewidzialnej ręki”. Celowo nie używa terminu „teoria” czy „koncepcja”, stojąc zdecydowanie na stanowisku, że Smith ani nic takiego nie stworzył, ani nie miał zamiaru. Jako argument wykorzystuje słowa Smitha o metaforach u Szekspira jako figurach stylistycznych. Kennedy dokonuje przeglądu licznych interpretacji tej „metafory”, a także wcześniejszych jej użyc. Dopatrzył się jej w 13 dziełach, m.in. w: *Iliadzie* Homera, *Makbecie* Szekspira czy pracach Woltera i Kanta. Następnie omawia jej zastosowanie w trzech pracach Smitha, tj. (chronologicznie): *Historii astronomii*, *Teorii uczuć moralnych* i wreszcie w *Bogactwie narodów*. Dochodzi do wniosku, że naturalne procesy rynkowe (mechanizm rynkowy) są wystarczające do wyjaśnienia tego, co się dzieje w gospodarce i zbędne jest tworzenie jakiegokolwiek koncepcji „niewidzialnej ręki”. Według Autora, „niewidzialna ręka” pozostaje piękną metaforą, ale tylko metaforą.

Ostatni rozdział książki jest zatytułowany „Adam Smith’s legacy”. Z wielkiego – co podkreśla Kennedy – dziedzictwa Smitha i tego, co mu się przypisuje, wybrano dwa aspekty, które pozostają aktualne, ale i kontrowersyjne we współczesnej myśli nie tylko ekonomicznej, lecz także społecznej i politycznej. Są to: idea *laissez faire* oraz kwestia podziału dochodu w celu likwidacji nierówności społeczno-gospodarczych. Obie kwestie były i są aktualne w XX i XXI w., ale o ile pierwsza z nich wyznacza linie podziału szkół w głównym nurcie ekonomii, o tyle druga wiąże się z wielkim nierozwiązanym problemem, jakim pozostaje ubóstwo.

Bardzo wartościowe są bogate zestawienia i wypisy przygotowane przez Kennedy’ego z dzieł Smitha, dotyczące m.in.: przyczyn różnic w wynagradzaniu pracy (5 głównych przyczyn, szczegółowo wyjaśnianych w 32 kategoriach, choć – jak sam Autor się zarzeka – lista ta nie jest kompletna),

⁷ Adam Smith’s Market Place of Life, Cambridge University Press 2002.

czynników hamujących wzrost bogactwa (34), zadań państwa (27 pozycji). Zestawienia te pozwalają czytelnikowi na poznanie wielości sfer, które interesowały naukowo Smitha, ale też oszczędzają sporo czasu poszukującym takich gotowych zestawień do swojej pracy naukowej.

Kennedy bez wątplenia uważa Smitha za geniusza, choć pozwala sobie na pewne złośliwości pod jego adresem, ujawniając jego nie do końca idealną naturę. Biografowie Smitha przedstawiają go zazwyczaj jako postać całkowicie pochłoniętą pracą naukową, bezinteresowną, oddaną przyjaciółom, niedbającą zanadto o uznanie i dobra doczesne, a jego jedyną przywarą jest ekscentryczność i roztargnienie w codziennych, prozaicznych sprawach. Do tego hagiograficznego opisu Smitha jako człowieka Kennedy dodaje jednak swoją interpretację pewnego faktu, świadczącego o niezbyt chwalebnyim zachowaniu Smitha wobec Hume'a (jego późniejszego przyjaciela przez 25 lat). Prezentuje ją w podrozdziale o wielce wymownym tytule „Did Smith Block Hume?”. Otóż, w korespondencji z 1751 r. między Smithem a William Cullenem (ówczesnym profesorem medycyny na Uniwersytecie w Glasgow) pojawił się temat kandydatury Hume'a na objęcie Katedr – najpierw Logiki, a potem Filozofii Moralnej. Pierwsze z tych stanowisk zajmował wówczas Smith, a na objęciu drugiego bardzo mu zależało. W obu przypadkach Smith wyraził swoje obiekcje, pisząc, że choć szanuje Hume'a najbardziej ze wszystkich swoich uniwersyteckich kolegów, to jednak obawia się, iż opinia ta nie jest podzielana przez resztę społeczności, a przecież jej interes obliuguje ich do uwzględnienia tej opinii (Hume z powodu swoich poglądów spotykał się z wrogą reakcją m.in. ze strony Kościoła). W końcu stanowisko profesora w Katedrze Filozofii Naturalnej powierzono Smithowi, choć – jak zauważa Kennedy – ten jeszcze nic nie opublikował, a Hume w 1739 r. był już autorem *Traktatu o naturze ludzkiej*. Okazuje się więc, że przyjaźń tych dwóch wielkich postaci szkockiego oświecenia ma pewne, niejednoznacznie interpretowane strony, związane z – nazwijmy to – dość „powściągliwym” zachowaniem Smitha.

Ponadto Kennedy wypomina mu nienapisanie niczego po *Bogactwie narodów* (które po dwunastu latach prac ukazało się w 1776 r.), choć obiecywał on napisanie dzieła o jurysprudencji przez blisko 30 lat (od publikacji *Teorii uczuć moralnych*). „Co robił przez te 14 lat? Dlaczego nie skończył swojego trzeciego dzieła?” – pyta Kennedy. I sugeruje, że Smith wyżej cenił lojalność wobec swoich promotorów, establishmentu i urzędów państwa, niż wyrażanie prawdziwych poglądów, które mogłyby być krytyczne wobec polityki kolonialnej ówczesnie prowadzonej przez rząd brytyjski w Ameryce Północnej. Kennedy jest dociekliwy w tropieniu niejasnych stron charakteru Smitha, ale dzięki temu Smith zostaje odbrazgowiony i staje się prawdziwym, wielowymiarowym człowiekiem. Przestaje być dla nas tylko tym płaskim profilem ekscentrycznego jegomościa z harcapem z najsłynniejszego chyba jego portretu z medalionu wykonanego przez Jamesa Tassiego (widocznego też na brytyjskim banknocie dwudziestofuntowym).

Recenzowana praca to nie tylko biografia intelektualna, Kennedy bowiem rozprawia się z nieporozumieniami narosłymi wokół Smitha, którym winni są badacze znający jego twórczość z drugiej ręki. Wśród nich są m.in. poglądy, że Smith stworzył koncepcję człowieka gospodarującego jako egoisty, że uważał chciwość za cnotę, że był związany z ideą *laissez faire* bądź jako autor, bądź jako jej propagator, czy że popierał zakładanie związków zawodowych. Kennedy zwraca uwagę, że Smith zdobył edukację w szkole prawa naturalnego, a więc opowiadał się za doskonałą wolnością, która nie popiera żadnej grupy interesu, oraz podkreśla obowiązki państwa (rządu) w zakresie przestrzegania sprawiedliwości. Ponadto w żadnym razie Smith jako profesor w Katedrze Filozofii Moralnej nie mógł aprobować chciwości jako pożądanej cechy człowieka.

W pracy tej podziwio godne są precyzja i zwięzłość, z jakimi Kennedy prezentuje główne idee Smitha, bogato wybierając cytaty z różnych jego dzieł. W swej pracy korzystał z krytycznego wydania *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*⁸. Ponadto odwołuje się – ale bez nadmiernej przesady w mnożeniu przypisów i źródeł – do bogatej literatury współczesnej Smithowi, jak i poświęconej interpretacji jego poglądów. Stąd też spis literatury na końcu książki jest ważną lekturą dla każdego zainteresowanego życiem i twórczością tego ekonomisty i jego czasami, a także współczesną percepcją jego myśli.

Z kart tej z wielką pasją, ale i rozmysłem napisanej biografii Adama Smitha wyłania się postać giganta intelektualnego, którego interesowały burzliwe zmiany zachodzące – jak je określa Kennedy

⁸ Oxford University Press, 1976-1983; dostępne w wersji elektronicznej na stronie internetowej Instytutu Liberty Fund.

– w świecie materialnym pod wpływem nowych praw działania, ale także w samych naukach społecznych. Jest więc to książka dla każdego, kogo interesuje postać tego wielkiego przedstawiciela szkockiego oświecenia, który nie tylko był ekonomistą (choć ekonomia najwięcej mu zawdzięcza), ale także filozofem moralnym, filozofem prawa i historykiem gospodarki. Książkę wyróżnia barwny styl, atrakcyjny sposób opisywaniu faktów z życia Smitha i historii Zjednoczonego Królestwa oraz wnikliwa analiza poglądów ekonomisty. Wszystko to wzbogacone jest licznymi cytataми z dzieł i korespondencji Smitha, interesującymi dygresjami, a czasem pewnymi dwuznacznościami. Autor wyraża swoje poglądy, wyraźnie je zaznaczając, ale też dostarcza czytelnikom różnych danych, zostawiając im pole do sformułowania własnych opinii i zmierzania się z biografią, ale przede wszystkim z dziełami – to one bowiem są najważniejszą spuścizną – Smitha. Recenzowana praca jest więc swoistą zachętą do studiowania dzieł Smitha, zostawia przy tym jednak wolny wybór, czy oberzemy sobie Profesora Gavina Kennedy'ego jako przewodnika.

Katarzyna Szarzec

Katarzyna Metelska-Szaniawska, *Konstytucyjne czynniki reform gospodarczych w krajach postsocjalistycznych. Studium empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, ss. 354.

Transformacja gospodarcza była jednym z najważniejszych wydarzeń w historii gospodarczej i politycznej świata drugiej połowy XX w. Oznaczała – jak wiadomo – przejście od jednego ustroju gospodarczego (centralnie zarządzanego) do drugiego (rynkowego), będąc przy tym całościową i radykalną zmianą ogólnych celów i warunków gospodarowania wszystkich podmiotów i jednostek. Nie była to więc – jak to już wcześniej bywało – jedynie ograniczoną próbą zreformowania ustroju centralistycznego, lecz zmianą o charakterze jakościowym (przełomowym), w ramach której nastąpiło zerwanie z istniejącą uprzednio logiką gospodarowania i z „nienaruszalnym sacrum” w postaci dominacji własności państwowej.

Wydarzenia określane mianem transformacji ustrojowej objęły przy tym swym zasięgiem nie jedno czy też kilka państw, lecz blisko trzydzieści, i to zarówno z Europy, jak i Azji. Już choćby z powyższych powodów transformacja stała się nie tylko punktem zwrotnym w relacjach między różnymi państwami oraz ugrupowaniami politycznymi i społeczno-gospodarczymi, ale także swoistym „laboratorium”, w którym możliwe stało się „doświadczalne” sprawdzenie zachowania się różnych podmiotów ekonomicznych w warunkach „szoku ustrojowego”, jak też poddanie bliższej analizie i ocenie różnorodnych idei ekonomicznych oraz sposobów uprawiania polityk gospodarczych. Uwzględniając zarazem różnorodne strategie, metody i kierunki dokonywanych zmian, jak też rozległe – tak w czasie, jak i przestrzeni – ich następstwa, swoje pełne uzasadnienie wciąż znajdują (zwłaszcza w interdyscyplinarnym ujęciu) podejmowane w literaturze próby dotyczące uogólnienia doświadczeń i syntezyzowania wniosków w złożonej materii transformacji (zwłaszcza gospodarczej). I to tym bardziej że w wielu krajach transformacja taka trwa nadal, a również w tych, w których podstawy gospodarki rynkowej zostały zbudowane (i odbudowane), dalsza „droga ustrojowa” dotycząca wyboru takiego lub innego modelu (czy też typu) gospodarki rynkowej nie została jeszcze bynajmniej przesądzona i nadal pozostaje niepewna, choć konieczna co do swego wektora i „samoutrwalenia się”.

Biorąc zatem pod uwagę tylko powyższe, niejako „dziejowe” okoliczności, jak i to, że – wbrew pozorom – rzeczywiście wartościowych i mających „coś nowego” do powiedzenia prac z zakresu transformacji gospodarczej wcale nie mamy w literaturze polskiej w nadmiarze, z zadowoleniem warto powitać i z pożytkiem przeczytać recenzowaną tu publikację Katarzyny Matelskiej-Szaniawskiej. Jest ona w całości poświęcona problematyce transformacji, koncentrując się zarazem na implikacjach wynikających ze stanowienia konstytucji (tak co do formy, jak i treści), dla podejmowanych reform gospodarczych, które składają się w całości na transformację zachodzącą w krajach postsocjalistycznych.